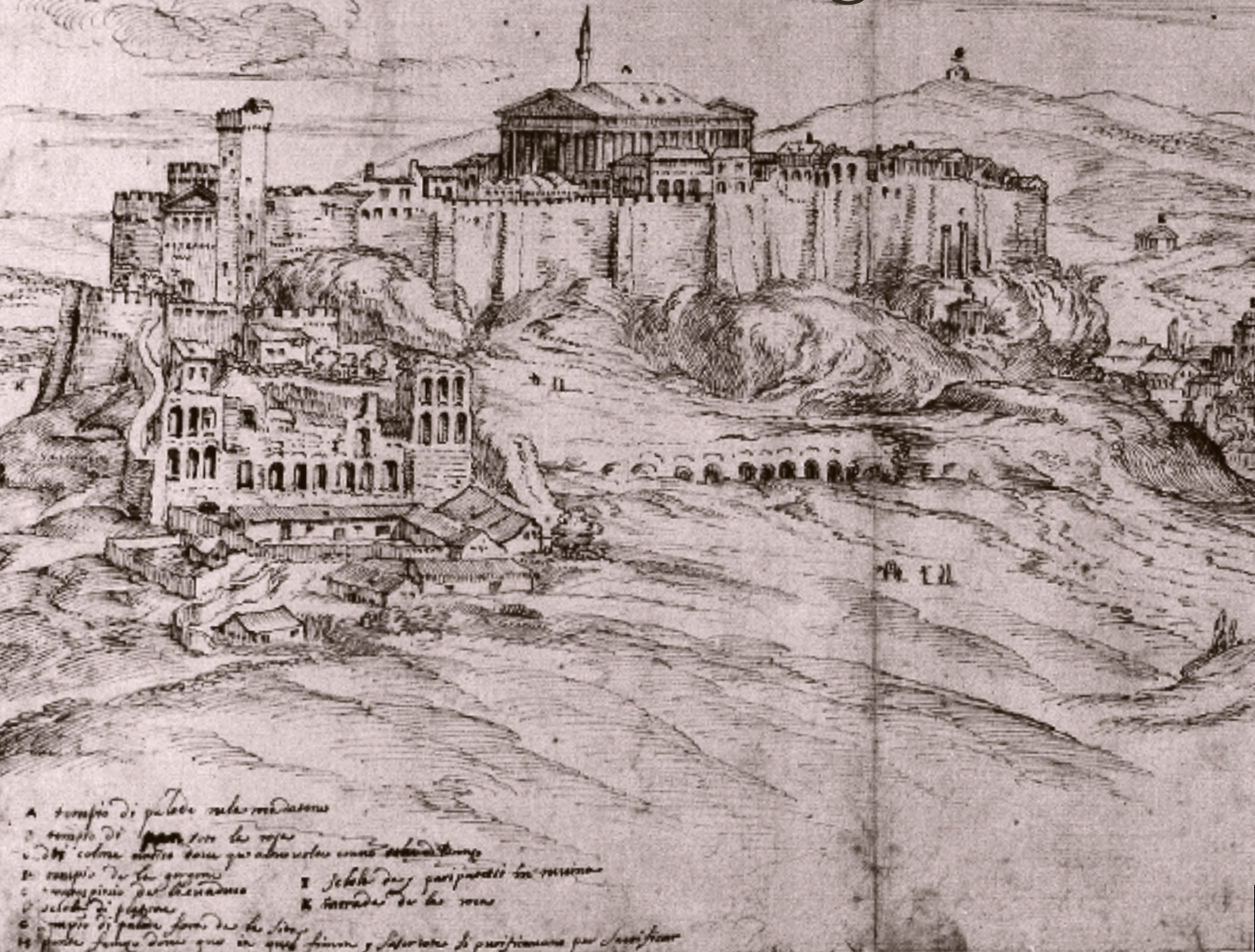

Castello di Atene come si ritorna dal presente anno 1671

ΕΠΑΙΝΟΣ Luigi Beschi

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

7ο Παράρτημα

ΑΘΗΝΑ 2011

ΕΠΑΙΝΟΣ
Luigi Beschi

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Α. Δεληβορριάς, Γ. Δεσπίνης, Α. Ζαρκάδας

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΜΠΕΝΑΚΗ
7ο Παράρτημα

ΑΘΗΝΑ 2011

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ - 7ο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΑΘΗΝΑ 2011

Εκδότης: Μουσείο Μπενάκη
Επιστημονική επιμέλεια: Άγγελος Δεληβορριάς, Γιώργος Δεσπίνης, Άγγελος Ζαρκάδας
Υπεύθυνη σύνταξης: Μάρια Διαμάντη
Συντακτική επιτροπή: Αιμιλία Γερουλάνου
Άγγελος Δεληβορριάς
Μάρια Διαμάντη
Χαράλαμπος Μπούρας

Μετάφραση / επιμέλεια
αγγλικών περιλήψεων: Valerie Nunn

Τυπογραφικές διορθώσεις: Μάρια Διαμάντη

Σχεδιασμός: Βαγγέλης Καρατζάς, Λενιώ Μαργαριτούλη
Επιμέλεια παραγωγής: Χρήστος Κοσσίδης

Το παράρτημα τυπώθηκε σε χαρτί Velvet 135 γρ. στο τυπογραφείο Μητρόπολις και βιβλιοδετήθηκε στην Ηλιόπουλος-Ροδόπουλος

Μουσείο Μπενάκη
Κουμπάρη 1 - Αθήνα 106 74
www.benaki.gr
ηλεκτρονική διεύθυνση: diamandi@benaki.gr
Τηλέφωνο: (+30-210) 3671006
Τηλεομοιότυπο: (+30-210) 3622547, 3671063

Benaki Museum
Koumbari 1 - Athens 106 74
www.benaki.gr
e-mail: diamandi@benaki.gr
Tel.: (+30-210) 3671006
Fax: (+30-210) 3622547, 3671063

© έκδοσης: Μουσείο Μπενάκη

ISSN 1109-4109

ISBN 978-960-476-106-7

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ		ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ	
Προλογικό σημείωμα	xi	«ἀνατείνειν τὰς ὀφρῦς»: Τα σύνθετα μηνύματα μιας εικονιστικής κεφαλής ρωμαϊκών χρόνων	37
ΑΓΓΕΛΟΣ ΖΑΡΚΑΔΑΣ		ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ	
Το συγγραφικό, ανασκαφικό και διδακτικό έργο του καθηγητή Luigi Beschi	xiii	Φροντίσματα: Το ανάγλυφο της Ξενοκράτειας και το ιερό του Κηφισού στο Νέο Φάληρο	49
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ		ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ	
Λίγα λόγια για την προσφορά του Luigi Beschi στην έρευνα της Κλασικής Αρχαιολογίας	xxi	Σάραπισ και Ίσιδα με βακχικά σύμβολα σε λύχνο από το ιερό των Αιγυπτίων θεών στον Μαραθώνα	59
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ LUIGI BESCHI	xxv	ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ	
		Ο αγαλματικός τύπος της Αθηνάς Ince και τα ερμηνευτικά του αδιέξοδα	69
ΜΕΛΕΤΕΣ		ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ	
ΠΑΝΟΣ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ		Παρθενώνεια μικρά	87
Ασκήσεις αθηναϊκής τοπογραφίας: Το θέατρο του Διονύσου, η Εκκλησία, η στοά του Ευμένους και οι ημιτελείς στοές της Πνύκας	3	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΗ	
		Μύθοι ηρώων σε όχανα ασπίδων της Σίνδου	95
ΕΥΓΕΝΙΑ ΒΙΚΕΛΑ		ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ	
Ο ιστορικός χαρακτήρας ορισμένων αναθηματικών αναγλύφων και η προβολή του αναθέτη τους	13	Μελαμβαφείς “αλατιέρες” από ταφικά σύνολα της νεκρόπολης των Αιγών	107
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ		ΑΓΓΕΛΟΣ ΖΑΡΚΑΔΑΣ	
Τρία ιδεαλιστικά γλυπτά από το οικόπεδο Μακρυγιάννη στο Μουσείο Ακρόπολης	25	Κεφαλή αγαλματίου Αθηνάς στο Μουσείο Κανελλοπούλου	117

ΦΩΤΕΙΝΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ανάγλυφο αυστηρού ρυθμού από το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου	133	ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ Σπαράγματα πήλινου αρχαϊκού αγαλματίου από τον Ραμούντα	273
ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ Μεσσήνιοι αθλητές	141	ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ Ο Νέος της Μοτύης και η μάχη της Ιμέρας	283
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ Μια νέα παριανή κόρη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο	151	ΑΡΙΣΤΕΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΡΙΣΤΕΝΣΕΝ Σελίδες από το ημερολόγιο του Martinus Rørbye	295
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ Ο «κήπος των Μουσών» στο Αχίλλειο της Κέρκυρας και ο γλυπτός του διάκοσμος	161	ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η Αιτωλία στον ομηρικό <i>κατάλογον νηῶν</i>	305
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Ένα ακόμη αιγιματικό λακωνικό ανάγλυφο	177	ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ Ο Πausanίας και η Μεγαλοπολιτική	313
ΝΟΤΑ ΚΟΥΡΟΥ Αττικά τεφροδόχα νεαρών κοριτσιών: Γύρω από έναν αμφορέα και ένα ορυκτοποιημένο ύφασμα της Πρώιμης Γεωμετρικής εποχής	189	ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ Κρατηρίσκοι από τα Έγρια Νάξου	323
ΜΑΡΩ ΚΥΡΚΟΥ Πρωτοπορία και τέχνη στον αττικό Κεραμικό	201	ΤΑΣΟΣ ΤΑΝΟΥΛΑΣ Τα ερείπια των Αθηνών και οι περιηγητές	335
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΤΗ Ο ιωνικός ναός στον Ιλισό και η ζωφόρος του εννέα χρόνια μετά	213	ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ Έπαθλα και νίκες: ερμηνευτικές παρατηρήσεις σε δύο σκύφους του Ζωγράφου της Πηνελόπης	349
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΜΠΕΣΗ Διαχρονικές εφαρμογές μιας τεχνικής μεθόδου στα κατά τόπους εργαστήρια	223	ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ Έλιος και Σελήνη	363
ΝΑΣΗ ΜΑΛΑΓΑΡΔΗ Μια μοναδική απεικόνιση της σατυρικής <i>σικιννίδος</i> στην αρχαϊκή Αθήνα	233	ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ Περί των αρχαίων ναυαγίων ολίγα: Η περίπτωση του Αρτεμισίου	369
ΦΑΝΗ ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ Στο κατώφλι του 21ου αιώνα: Εξέλιξη ιδεών, νέες τάσεις και προσεγγίσεις στην προστασία και την ανάδειξη των μνημείων	249	ΙΣΜΗΝΗ ΤΡΙΑΝΤΗ Ανάγλυφο Ασκληπιού από το οικόπεδο Μακρυγιάννη	381
ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ Το Πύθιον παρά τον Ιλισόν	259	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΚΟΣ Ο κούρος του Κάβο-Φονιά: και όμως ένας Σαμώτης	397
		ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΧΩΡΕΜΗ-ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ Προτομή ηλικιωμένου “σοφιστή” από τους ΝΑ πρόποδες της Ακρόπολης	409
		ΕΛΕΝΑ WALTER-ΚΑΡΥΔΗ Η κατ’ οίκον <i>μουσική τέχνη</i> των γυναικών στην κλασική Αθήνα	419

Ο ιωνικός ναός στον Ιλισό και η ζωφόρος του εννέα χρόνια μετά

Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ τεκμηρίωση του ναού του Ιλισού στην αρχαιολογική έρευνα έγινε από τους Άγγλους αρχιτέκτονες Stuart και Revett, όταν ο αρχαίος ναός σωζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό, έχοντας μετατραπεί σε χριστιανική εκκλησία, την *Παναγία στην Πέτρα*. Κατεδαφίστηκε το 1778, μαζί με άλλα κτήρια με διαταγή του βοεβόδα των Αθηνών, Χατζή Αλή Χασεκί, ώστε να ανεγερθεί ο οχυρωματικός περίβολος της πόλης, το λεγόμενο *τειχίον*. Ο ναός ήταν ιωνικός αμφιπρόστυλος με σηκό και βαθύ πρόναο, κατασκευασμένος από πεντελικό μάρμαρο. Σήμερα σώζονται αποσπασματικά δύο βάσεις κιόνων και τμήματα σίμης, καθώς και τμήμα από τον αναλημματικό τοίχο του ανδρήρου του ναού στα βόρεια.¹ Κυρίως όμως διατηρούνται λίγες πλάκες της ανάγλυφης ζωφόρου από παριανό μάρμαρο που περιέτρεχε τον ναό, στην Αθήνα (Α και γωνιακή λιθόπλινθος G), στο Βερολίνο (B, D και C) και στη Βιέννη (θραύσμα της C και E). Συνολικά η ζωφόρος υπολογίζεται ότι περιλάμβανε έως 34 πλάκες και τέσσερις γωνιακές λιθοπλίνθους.² Οι καλύτερα σωζόμενες πλάκες στο Βερολίνο και τη Βιέννη (εικ. 1-4) αποτελούν και τη βάση πάνω στην οποία στηρίζονται οι προσπάθειες ερμηνείας των θεμάτων.³ Το ζήτημα αυτό εμπλέκεται και με το πρόβλημα της ταύτισης της θεότητας που λατρευόταν στον ναό.

Αλλά και η χρονολόγηση του ιωνικού ναού στον Ιλισό απασχόλησε για πολλά χρόνια την έρευνα, με προτάσεις ανάμεσα στο 450 και το 420 π.Χ. Από τους παλαιότερους ερευνητές ο Studniczka υποστήριξε τη χρονολόγηση της ζωφόρου στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.⁴ Η θέση αυτή, θεμελιωμένη σε τεχνολογικές και

τυπολογικές συγκρίσεις των αρχιτεκτονικών μορφών του ναού και της ανάγλυφης ζωφόρου, αντανακλά μεθόδους της έρευνας των αρχών του 20ού αι. Η άποψη του Studniczka επηρέασε ιδίως τον Childs, που χρονολόγησε τη ζωφόρο στο β' μισό της δεκαετίας 450-440 π.Χ.⁵ Αυτός απέδωσε την ομοιότητα ανάμεσα στους δύο, κατά τη γνώμη του διαφορετικής περιόδου, ναούς του Ιλισού και της Αθηνάς Νίκης στο γεγονός ότι πρόκειται για τους δύο πρώτους ιωνικούς ναούς στην Αττική, ενώ πιστεύει ότι και η κατασκευή του ναού της Αθηνάς Νίκης και του γλυπτού διακόσμου του στο ίδιο υλικό, το πεντελικό μάρμαρο, αποτελεί ένδειξη μεταγενέστερης χρονολόγησης σε σχέση με τα δύο διαφορετικά υλικά στον ναό του Ιλισού.⁶ Δεν λαμβάνει όμως υπόψη του ότι και ο Παρθενώνας οικοδομήθηκε και διακοσμήθηκε εξ ολοκλήρου σε πεντελικό μάρμαρο. Επομένως, η διαφοροποίηση του υλικού μεταξύ οικοδομήματος και γλυπτού διακόσμου δεν πρέπει οπωσδήποτε να αξιοποιείται ως χρονολογικό κριτήριο.⁷

Η πυκνότητα και η ορμητική κίνηση μιας σύνθεσης επίσης δεν αποτελεί τεκμήριο για τη χρονολόγηση, εφόσον εξαρτάται κατά κύριο λόγο από το θέμα που απεικονίζει. Στη σκηνή μάχης στη γωνιακή λιθόπλινθο G (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 3941) από τη ζωφόρο του Ιλισού είναι προφανής η πυκνότερη σύνθεση, αντίθετα η αρπαγή γυναικών (D, E) και ιδίως οι ήρεμα ιστάμενες ή καθιστές μορφές (B, C) προσφέρονται για αραιότερη σύνθεση (εικ. 1-4). Οι τελευταίες μάλιστα έχουν το ανάλογο τους στην ανατολική ζωφόρο του ναού της Αθηνάς Νίκης, στις αγαλματικές βάσεις του φειδιακού κύκλου, αλλά και στη ζωφόρο του Ερε-

Εικ. 1. Πλάκα Β από τη ζωφόρο του ναού του Ιλισού.
Βερολίνο, Antikensammlung, Staatliche Museen - Preussischer Kulturbesitz, αρ. ευρ. Sk 1483 (φωτ.: H. R. Goette).

χθείου.⁸ Μπορεί κανείς να σχετίσει αυτές τις συνθέσεις τελικά με ένα άλλο πνεύμα, διαφορετικό από τη θριαμβική έξαρση των πολεμικών ζωφόρων της Αθηνάς Νίκης και με μία άλλη περισσότερο ήρεμη τεχνοτροπία, αντίθετη στον Πλούσιο ρυθμό, που διαγνώσθηκε στην αττική πλαστική στη δεκαετία 430-420 π.Χ.⁹ Σχετικά αραιά διευθετημένες είναι και οι μορφές των πολεμιστών στην ανατολική ζωφόρο του Ηφαιστείου (430-425 π.Χ.).¹⁰ Ίσως επίσης η χρήση του παριανού μαρμάρου να συνδέεται με συγκεκριμένες καλλιτεχνικές επιλογές.¹¹ Αλλά και ο οικονομικός υπολογισμός ενδέχεται να είχε τη σημασία του. Αραιότερα διευθετημένες μορφές μπορεί να είναι λιγότερες, ενώ συνεπάγονται και ευκολία στη λάξευσή τους, οπότε το κόστος θα ήταν σε αυτήν την περίπτωση μειωμένο.

Μελετώντας τις αρχιτεκτονικές μορφές του ναού του Ιλισού, σωστά ο Ρισόν δεν ενέταξε τους ναούς του Ιλισού και της Αθηνάς Νίκης σε μία υποθετική γραμμική εξέλιξη που να υποδείκνυε την παλαιότητα του πρώτου, αλλά θεώρησε ότι εκφράζουν σύγχρονες παραλλαγές του αττικού ιωνικού ρυθμού στη δεκαετία 430-420

π.Χ., στην πρώτη πειραματική φάση του, ενώ συμφωνεί και με τη συνύπαρξη διαφορετικών τεχνοτροπικών ρευμάτων στην αττική πλαστική του ύστερου 5ου αι. π.Χ.¹² Τη χρονολόγηση του Ρισόν ακολούθησε και η Krug, ενώ η Miles τον χρονολόγησε λίγο ψηλότερα (435-430 π.Χ.).¹³ Η χαμηλή χρονολόγηση φαίνεται να ισχυροποιείται στη σύγχρονη έρευνα μετά την ανακάλυψη του Μ. Κορρέ ότι στα χρόνια περίπου του ναού της Αθηνάς Νίκης, μια ομάδα παρόμοιων μικρών ιωνικών ναών εμφανίζεται στην Αθήνα (Ιλισός, Άρειος Πάγος, Αμπελόκηποι κ.ά.).¹⁴ Ιδιαίτερα διαπίστωσε ότι τα ιωνικά κιονόκρανα του ναού του Ιλισού παρουσιάζουν τις ίδιες διαστάσεις, καθώς και μορφολογική ομοιότητα με εκείνα της δυτικής στοάς του Ασκληπιείου της Αθήνας, η οποία χρονολογείται γύρω στο 420 π.Χ. και παραπέμπουν σε κοινό σχεδιασμό.¹⁵

Μέσα από το πολύπλοκο πρόβλημα της τοπογραφίας των ιερών στην περιοχή του ποταμού Ιλισού προκρίθηκαν κυρίως οι ταυτίσεις με τον ναό της Αγροτέρας Αρτέμιδος ή τον ναό της Μητέρας των θεών *ἐν Ἄγρας/Ἄγραις*, όπου θεωρήθηκε ότι διεξάγονταν τα Μικρά Ελευσίνια

Ο ιωνικός ναός στον Ιλισό και η ζωφόρος του εννέα χρόνια μετά

Εικ. 2. Πλάκα D από τη ζωφόρο του ναού του Ιλισού.

Βερολίνο, Antikensammlung, Staatliche Museen - Preussischer Kulturbesitz, αρ. ευρ. Sk 1483 (φωτ.: H. R. Goette).

Μυστήρια.¹⁶ Μια εναλλακτική, αλλά απομονωμένη γενικά στην έρευνα άποψη διατυπώθηκε εξάλλου παλαιά, ιδίως από τον Studniczka και πιο πρόσφατα από τον Krumme, για τον ναό του Διός και της Αθηνάς επί Παλλαδίφ,¹⁷ τον οποίο όμως ο Τραυλός έχει αντίθετα αναγνωρίσει σε άλλη θέση.¹⁸ Είναι ωστόσο αλήθεια ότι, όσον αφορά τη σχέση του Μητρώου με τα Μικρά Μυστήρια, διαπιστώνεται μια παρεξήγηση της αρχαίας παράδοσης, καθώς το πραγματικό όνομα του ιερού στο οποίο διεξάγονταν τα *πρὸς Ἄγραν ἢ ἐν Ἄγρας* Μυστήρια δεν είναι γνωστό.¹⁹ Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε κυρίως από τον Möbius, ο οποίος θεώρησε ότι η λατρεία της Μητέρας των θεών συνδυάστηκε με την ελευσινακή, και περιπλέχθηκε με την αυθαίρετη ερμηνεία του των παραστάσεων της ζωφόρου του ναού στον Ιλισό, που όπως θα δούμε στη συνέχεια, προέκυψε και από τον εσφαλμένο συσχετισμό τους με νεότερα μνημεία.²⁰

Οποδήποτε ορισμένα ευρήματα σχετικά με την ελευσινακή λατρεία δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με τον ναό του Ιλισού.²¹ Επιπλέον τα θεωρούμενα ελευσινακού τύπου αγγεία που βρήκε ο Σκιάς στα θεμέλια του

ναού, δεν είναι τα χαρακτηριστικά ελευσινακά σκεύη (κέρνος/πλημοχόη), συνεπώς δεν μπορούν να υποστηρίξουν την άσκηση ελευσινακού χαρακτήρα λατρείας σε σχέση με τον ναό του Ιλισού, όπως είχε υποθέσει ο Möbius.²² Τέλος, αξίζει να αναρωτηθεί κανείς αν ένας ιωνικός ναός με παρόμοιο αρχιτεκτονικό σχέδιο με αυτόν της Αθηνάς Νίκης θα μπορούσε να ταυτιστεί με χώρο τέλεσης των Μικρών Μυστηρίων, ή και αν η άσκηση της ελευσινακής μυστηριακής λατρείας στην περιοχή Άγραι προϋπέθετε πράγματι ναό, όπως υπέθεσε ο Möbius.²³ Επομένως, η ταύτιση του ναού του Ιλισού με τον ναό όπου διεξάγονταν τα Μικρά Μυστήρια δεν παρουσιάζει αξιόπιστη τεκμηρίωση.

Σήμερα αναγνωρίζεται γενικότερα η ταύτιση του ναού με αυτόν της Αρτέμιδος Αγροτέρας στον Ιλισό (Παυσ., 1.19.7).²⁴ Οι πολύπλευρες σχέσεις στη λατρεία ανάμεσα στην Αθηνά Νίκη και την Άρτεμι Αγροτέρα που υπογράμμισε η Pemberton με βάση και την αρχαία γραπτή παράδοση, λ.χ. χαρακτηριστική είναι η παράλληλη αναφορά των θυσιών σε αυτές Άριστ., *Ἰππῆς*, στ. 652-62, 424 π.Χ.,²⁵ φαίνονται ακόμη πειστικότερες, αν

Εικ. 3. Πλάκα Ε από τη ζωφόρο του ναού του Ιλισού.
Βιέννη, Kunsthistorisches Museum, αρ. ευρ. I 1093 (φωτ.: H. R. Goette).

δεχθούμε ότι οι δύο ναοί ήταν σύγχρονοι και είχαν ανεγερθεί μέσα στο κοινό ιδεολογικό πνεύμα των νικών του Αρχιδάμειου πολέμου, στα μέσα της δεκαετίας 430-420 π.Χ. Ο ναός της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη ήταν αφιερωμένος σε μια παλαιά θεά της γονιμότητας που συνδύαζε επίσης τον πολεμικό χαρακτήρα, με αναφορά σε πρόσφατες και περίφημες αθηναϊκές νίκες, όπως αυτή του Μαραθώνα, η οποία και απεικονιζόταν στη νότια ζωφόρο του. Αντίστοιχα, θα ήταν εύλογο ένας περίπου σύγχρονος και δίδυμος ιωνικός ναός, στην άμεση ύπαιθρο και σε μία από τις ιερότερες περιοχές των αρχαίων αθηναϊκών λατρειών, να είχε αφιερωθεί επίσης σε μια παρόμοια θεά της γονιμότητας, που έλαβε ιδιαίτερη έμφαση στη λατρεία για τη συμβολή της στη νίκη των Αθηναίων κατά των Περσών στον Μαραθώνα.²⁶ Η πιθανότητα και οι δύο αυτοί ναοί να οφείλονται σε κοινό αρχιτέκτονα, τον Καλλικράτη, συζητείται πλέον σοβαρά στη νεότερη έρευνα.²⁷

Αν λάβουμε υπόψη τον πολεμικό χαρακτήρα των θεοτήτων που λατρεύονταν στους παραπάνω δίδυμους ναούς, φαίνεται εύλογο ότι ίσως και ένας τρίτος παρόμοιος ναός, που οικοδομήθηκε στον Άρειο Πάγο, ήταν

ο αναφερόμενος από τον Πausanία (1.14.5), αμέσως μετά το Ελευσίνιο, ναός της Εύκλειας, μιας θεότητας κοντινής στην υπόσταση με την Άρτεμι.²⁸ Αυτός είχε ανεγερθεί σε ανάμνηση της νίκης των Αθηναίων στον Μαραθώνα, και ο λόφος όπου οι Πέρσες είχαν στήσει το στρατόπεδό τους στην κατοπινή επίθεση στην Ακρόπολη (Ήρόδ., 8.52) θα ήταν μια ταιριαστή θέση. Η παρουσία της ομάδας των ιωνικών ναών που φαίνεται να κάνουν την εμφάνισή τους λίγο πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου και ιδίως στην πρώτη περίοδό του, ασφαλώς εξυπηρετεί την πολιτική γραμμή που αντιπροσώπευε η παράταξη των δημοκρατικών, αρχικά με τον Περικλή και στη συνέχεια με τον Κλέωνα. Η παράταξη αυτή ήταν καθαρά υπέρ του πολέμου με τη Σπάρτη για τη διατήρηση της συμμαχίας (*ἀρχῆς*), τον εξοβελισμό του δωρικού στοιχείου και τη διατήρηση των παραδοσιακών δεσμών με τον ιωνικό κόσμο.²⁹

Για την ερμηνεία των θεμάτων της πολύ κατεστραμμένης ιωνικής ζωφόρου του μικρού ναού στον Ιλισό υπάρχει διάσταση απόψεων στη σύγχρονη έρευνα. Ο Studniczka, ο οποίος πρώτος συσχέτισε τις πλάκες της

Ο ιωνικός ναός στον Ιλισό και η ζωφόρος του εννέα χρόνια μετά

Εικ. 4. Πλάκα Ε από τη ζωφόρο του ναού του Ιλισού και ανάγλυφος ρωμαϊκός πίνακας από την Έφεσο. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum, αρ. ευρ. I 1093 και I 868, αντίστοιχα (φωτ.: H. R. Goette).

ζωφόρου στο Βερολίνο και τη Βιέννη με τον ναό στον Ιλισό, στην ολοκληρωμένη δημοσίευσή του (1916) καθιέρωσε τα συμβατικά ονόματα των πλακών.³⁰ Επιπλέον, πρότεινε μια ερμηνεία των θεμάτων που απεικονίζονται στη ζωφόρο, την οποία αναβίωσε και συμπλήρωσε ο

τιμώμενος στον παρόντα τόμο καθηγητής L. Beschi, ο οποίος ακολούθησε και την προταθείσα από τον Studniczka υψηλή χρονολόγηση.³¹ Πρόκειται για την αναγνώριση της μυθικής διήγησης του Ήροδοτου, 6.137-38, για την αρπαγή των γυναικών των Αθηναίων

από τους Πελασγούς, τους οποίους οι Αθηναίοι είχαν εξορίσει στη Λήμνο, που έλαβε χώρα στο ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα. Το άρθρο του Beschi το 2002 ακολούθησαν δύο νεότερα άρθρα, τα οποία και επαναφέρουν στο προσκήνιο άλλες παραδοσιακές ερμηνείες που έχουν προταθεί από τον 19ο και τον πρώιμο 20ό αι. για τις παραστάσεις στη ζωφόρο, και συγκεκριμένα τη Νέκυια για τις Α, Β, C και την Ιλίου Πέρσιν για τις πλάκες D και E.³² Στόχος μου σε αυτή τη συνοπτική ανάλυση είναι να επισημάνω τα προβλήματα που υπάρχουν στην αποδοχή αυτών των τελευταίων ερμηνειών και να εξετάσω πώς μπορεί αντίθετα η ερμηνεία Studniczka – Beschi, που ιδιαίτερα ο τελευταίος συνέδεσε με το πολιτικό κλίμα στην κιμώνεια περίοδο,³³ να είχε σημασία ως θεματική επιλογή στη δημόσια τέχνη της πρώτης δεκαετίας του Πελοποννησιακού πολέμου, οπότε πιστεύω ότι χρονολογείται η ζωφόρος.

Η Νέκυια έχει την αφετηρία της στην αναγνώριση από τον Brückner του Θησέα και του Πειρίθου στον Άδη στην πλάκα Β (εικ. 1), που επηρέασε τελικά τη μεταγενέστερη έρευνα ως προς την παρουσία σκηνών στον Κάτω Κόσμο.³⁴ Η άποψη αυτή τροφοδοτήθηκε στην έρευνα του πρώιμου 20ού αι. από τις ανάγλυφες παραστάσεις της ρωμαϊκής σαρκοφάγου της Torre Nova, που ενίσχυσε ανεξάρτητα από την τοπογραφική συνάφεια την υπόθεση της ταύτισης του ναού στον Ιλισό με ένα ιερό όπου διεξάγονταν τα Μικρά Μυστήρια της ελευσινιακής λατρείας. Αυτή η θέση στηρίχτηκε στην αναγνώριση της καθιστής ανδρικής μορφής στη μία στενή πλευρά της σαρκοφάγου, που θεωρήθηκε ότι απεικόνιζε μύστες, ως αντιγράφου του καθιστού δεξιά σε βράχο άνδρα στην πλάκα Β της ζωφόρου του Ιλισού.³⁵

Η υπόθεση ότι στις δευτερεύουσες πλευρές της σαρκοφάγου Torre Nova απεικονίζονταν μύστες στον Άδη στηρίχτηκε στην αναγνώριση της ελευσινιακής μύησης του Ηρακλή στην κύρια πλευρά της, θέμα που όμως έχει αμφισβητηθεί από τη νεότερη έρευνα.³⁶ Επίσης, είναι γνωστό ότι η παραλαβή επιμέρους μοτίβων και σκηνών από κλασικά μνημεία, ιδίως μάλιστα ζωφόρους αγαλματικών βάσεων, και η χρήση τους σε ένα εικονογραφικό σύνολο στα ρωμαϊκά χρόνια έχει συχνά απλώς διακοσμητικό χαρακτήρα, όπως δείχνει και ο ανεξάρτητος πίνακας της Εφέσου στη Βιέννη, Kunsthistorisches Museum, αρ. ευρ. I 868, που αντιγράφει τη σκηνή δεξιά στην πλάκα Ε (εικ. 4).³⁷ Οι διαπιστώσεις αυτές καθιστούν την παρουσία μιας Νέκυιας με μύστες στη

ζωφόρο του Ιλισού ουσιαστικά αβάσιμη. Το θέμα αυτό όμως δημιούργησε σχολή στην έρευνα και προωθήθηκε από την ερμηνεία του Möbius, που αναγνωρίζοντας στις πλάκες Α, Β και C ελευσινιακούς μύστες και στις D και Ε την αμάρτυρη στις γραπτές πηγές επίθεση των Πελασγών στις Αθηναίες κατά τη διάρκεια των Μικρών Μυστηρίων, έφερε στο προσκήνιο την ουσιαστικά αστήρικτη ταύτιση του ναού αυτού με το Μητρώο *έν Άγρας*.³⁸ Οι σάκοι και ο πίλος ή μάλλον κάδος που συνοδεύουν τους καθιστούς σε βράχους ιματιοφόρους άνδρες στην πλάκα Β (εικ. 1) θεωρήθηκαν ότι ταιριάζουν σε ταξιδιώτες είτε στη γη είτε στον Κάτω Κόσμο, ειδικότερα δε σε ελευσινιακούς μύστες. Γενικότερα όμως, ελευσινιακοί μύστες και μάλιστα στον Άδη³⁹ είναι ένα θέμα μάλλον ανάρμοστο στη δημόσια εικονογραφία της Αθήνας στην κλασική περίοδο.

Η Ιλίου Πέρσις είναι μια ερμηνεία που ξεκίνησε από την εικονογραφική ομοιότητα της γυναίκας που καταφεύγει στον κιονίσκο στην πλάκα Ε της ζωφόρου (εικ. 3-4), με την Κασσάνδρα που αγκαλιάζει σε παρόμοια στάση το Παλλάδιο για να σωθεί από τον Αίαντα.⁴⁰ Καθοριστική είναι όμως εδώ η διαφορά ότι το Παλλάδιο απεικονίζεται στη θέση του στις αττικές παραστάσεις με τον βιασμό της Κασσάνδρας.⁴¹ Είναι επομένως πολύ πιθανό, όπως συχνά συμβαίνει στην κλασική εικονογραφία, ένα πρωτογενές για ένα αφηγηματικό επεισόδιο μοτίβο να υιοθετείται στη συνέχεια για συγγενείς στο ήθος και τον χαρακτήρα μορφές και σκηνές.⁴² Συνεπώς το συγκεκριμένο εικονογραφικό μοτίβο της Κασσάνδρας που καταφεύγει στο Παλλάδιο μπορεί να χρησιμοποιήθηκε από τον καλλιτέχνη της ζωφόρου για να αποδώσει την αρπαγή ή και τον επικείμενο βιασμό μιας γυναίκας, η οποία καταφεύγει στη βάση ενός αρπαγμένου όμως ξοάνου, που σηματοδοτεί ένα ιερό σε ένα διαφορετικό μυθικό επεισόδιο. Ήδη ο Beschi υπέθεσε ότι πρόκειται για τον κιονίσκο που χρησίμευε ως βάση του αρπαγμένου από τους Πελασγούς λατρευτικού ξοάνου της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα.⁴³ Πιστεύω ότι στην ακίνητη μικρής κλίμακας μορφή που απεικονίζεται στο δεξιό πέρας της πλάκας D (εικ. 2) θα μπορούσε να αναγνωριστεί το ίδιο το λατρευτικό ξοάνο του ιερού, που είχε αποσπασθεί από τους Πελασγούς από την κιονόσχημη βάση του στην πλάκα Ε.⁴⁴

Εκτός από το θέμα των επιτιθέμενων ανδρών που δεν φέρουν οπλισμό –το οποίο προβληματίσε προηγούμενους ερευνητές–⁴⁵ και το βραχώδες έδαφος της παρά-

Ο ιωνικός ναός στον Ιλισό και η ζωφόρος του εννέα χρόνια μετά

στασης απάδει για σκηνές που διαδραματίζονται μέσα σε πόλη. Διαπιστώνονται επίσης σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην εικονογραφία της άλωσης της Τροίας στα αττικά αγγεία του 5ου αι. π.Χ. και στις αρπαγές γυναικών και ενός κοριτσιού στη ζωφόρο του ναού του Ιλισού (πλάκα E, εικ. 3-4).⁴⁶ Στην Ιλίου Πέρσειν δεν απεικονίζεται, αντίθετα, αρπαγή γυναικών και παιδιών. Οι ανώνυμες γυναικείες μορφές που περιβάλλουν τα χαρακτηριστικά και παριστανόμενα στο κέντρο μιας σύνθεσης επεισόδια του βιασμού της Κασσάνδρας, και του φόνου του Πριάμου και του Αστυνάκτος, αποδίδονται εκεί φεύγουσες ή αντεπιτιθέμενες με πρόχειρα όπλα. Το θέμα εξάλλου δεν είναι δημοφιλές στην αττική αγγειογραφία μετά τα μέσα του 5ου αι., αλλά επανέρχεται δειλά στα τέλη του, ενώ εμφανίζεται αργότερα και στην κατωιταλιωτική αγγειογραφία του 4ου αι.⁴⁷ Στην περίοδο του Αρχιδάμειου πολέμου, όταν διακοσμήθηκε ο ναός του Ιλισού, το αντιπερσικό αίσθημα των Αθηναίων δεν ήταν τόσο σφοδρό, οι νίκες εναντίον της Σπάρτης, αντίθετα, ήταν πρόσφατες και με εξαιρετική επίδραση στη συλλογική συνείδηση. Τα θέματα της Νέκυιας και της Ιλίου Πέρσεως, που εμφανίστηκαν μαζί για πρώτη φορά στη μεγάλη ζωγραφική, σε έργα του Πολυγνώτου για ένα μη αθηναϊκό κοσμικό οικοδόμημα, τη λέσχη των Κνιδίων στους Δελφούς, δεν είναι εύλογο να εμφανίζονταν και πάλι σε συνδυασμό στη ζωφόρο του ναού της Αρτέμιδος Αγροτέρας στην Αθήνα την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου. Και τα δύο αυτά θέματα εντάσσονται σε μια ατμόσφαιρα που υπογραμμίζει τις συμφορές του πολέμου και τη διέξοδο στη μετά θάνατο ζωή, και αρμόζουν σε ιδιωτικά περιβάλλοντα, και όχι στη δημόσια εικονογραφία της Αθήνας στην πρώτη περίοδο πολέμου με τη νικηφόρα έκβασή της στα χρόνια 427-425 π.Χ.

Ας επανέλθουμε στο σημείο αυτό στην ερμηνεία του Beschi, που πρότεινε μια υποθετική διάταξη θεμάτων στις τέσσερις πλευρές της ιωνικής ζωφόρου του ναού της Αρτέμιδος Αγροτέρας. Τις σκηνές της αρπαγής των Αθηναίων γυναικών προσγράφει στη βόρεια μακρά πλευρά του ναού, ενώ την εκδίωξη των Πελασγών από την Αττική στην ανατολική στενή πλευρά. Υποθέτει επίσης ότι η λιθόπλινθος G με τη σκηνή μάχης ανήκε στη ΒΔ γωνία και επομένως η δυτική πλευρά θα απεικόνιζε τη νικηφόρο εκστρατεία των Αθηναίων υπό τον Μιλτιάδη στη Λήμνο για την τιμωρία των Πελασγών. Αντίστοιχα, η νότια μακρά πλευρά θα απεικόνιζε το

άλλο μεγάλο κατόρθωμα του Μιλτιάδη, τη μάχη του Μαραθώνος. Η μυθολογική παράδοση που απεικονιζόταν στις δύο πλευρές του ναού του Ιλισού, κατά τον ίδιο μελετητή, θα απέδιδε το μυθικό αίτιο για την ιστορική κατάληψη της Λήμνου από τον Μιλτιάδη, όπως ακριβώς παρουσιάζεται και στην αφήγηση του Ηροδότου (6.136-39).⁴⁸

Η πλάκα F, που σχεδίασαν οι Stuart και Revett, περιλαμβάνει ενήλικες και δύο γυμνά αγόρια, ενώ το επάνω μέρος των μορφών ήταν συμπληρωμένο. Την πλάκα αυτή η πλειοψηφία των μεταγενέστερων μελετητών αφήνει εκτός συζήτησης, καθώς είναι προβληματική η σχέση της με την ανάγλυφη ιωνική ζωφόρο του ναού.⁴⁹ Ίσως όμως, όπως επισήμανε πρόσφατα και η Παλαγγιά, δεν πρόκειται απλώς για ένα αναθηματικό ανάγλυφο, εφόσον σε αυτά δεν απεικονίζονται κατά κανόνα γυμνά παιδιά. Επιπλέον την αυθεντικότητα του κάτω μέρους της ανάγλυφης πλάκας ενισχύει η απόδοση των χαρακτηριστικών για τον 5ο αι. οδοντωτών παρυφών στα ιμάτια, που δεν διατηρούνται ωστόσο στις πολύ φθαρμένες πλάκες της ζωφόρου, αλλά και το βραχώδες έδαφος, ασυνήθιστο στα ανάγλυφα⁵⁰ που συναντάμε σε όλες τις σωζόμενες πλάκες της ζωφόρου. Αν και η θέση της πλάκας στη γωνία του ναού όπου σχεδιάστηκε δεν είναι ορθή, καθώς εδώ τοποθετούνταν οι γωνιακοί λιθόπλινθοι, ωστόσο η παρουσία γυμνών παιδιών είναι συμβατή με τη λατρεία της κουροτρόφου θεάς Αρτέμιδος Βραυρωνίας. Στον τύπο αυτό παριστάνονται αγόρια σε αναθηματικά ανάγλυφα αφιερωμένα σε κουροτρόφους θεότητες που οι γονείς παρουσίαζαν σε αυτές, ενώ ειδικότερα είναι γνωστά τα αναθηματικά αγάλματα γυμνών αγοριών που βρέθηκαν στο ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα.⁵¹ Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποθέσουμε ότι σε μία πλευρά παριστάνονταν επίσης σκηνές από τελετές στο ιερό της θεάς αυτής, στο οποίο τοποθετείται και το μυθικό επεισόδιο της αρπαγής των Αθηναίων γυναικών.

Με βάση την υποθετική απεικόνιση των ιστορικών γεγονότων που σχετίζονται με τον Μιλτιάδη, ο Beschi αποδέχτηκε, όπως είδαμε, την πρόιμη χρονολόγηση για τον ναό του Ιλισού, συνδέοντας το πρόγραμμα του γλυπτού διακόσμου του με τον Κίμωνα.⁵² Η κιμώνεια θεματική, όπως και η περίκλεια, επικεντρώνεται όμως στις αντιπερσικές Κενταυρομαχίες και Αμαζονομαχίες ή τους γνωστούς άθλους του Θηρέα. Αντίθετα, ο μύθος της αρπαγής των Αθηναίων γυναικών και κοριτσιών από τους

Πελασγούς στη Βραυρώνα, αιτιολογικός της εκστρατείας των Αθηναίων υπό τον νικητή του Μαραθώνα Μιλτιάδη στη Λήμνο, θα ήταν και αργότερα επίκαιρος, καθώς θα λειτουργούσε ανασταλτικά για τους νησιώτες συμμάχους των Αθηναίων, οι οποίοι θα τολμούσαν να αποσχισθούν από τη συμμαχία, και ακριβώς το 427 π.Χ. ήταν σε εξέλιξη η αποστασία και επαπειλούμενη τιμωρία των Μυτιληναίων, συμμάχων των Αθηναίων στο ΒΑ Αιγαίο, για τους οποίους ο Κλέων είχε ζητήσει τα σκληρότερα αντίποινα. Η κατάληξη της εκστρατείας του Μιλτιάδη στη Λήμνο ήταν η μετατροπή της σε αθηναϊκή κληρουχία και του επιτόπιου πληθυσμού σε πιστούς συμμάχους της Αθήνας, ενώ ανάλογη ήταν η τύχη της Μυτιλήνης, μετά τη

βίαιη καταστολή της αποστασίας από τους Αθηναίους.⁵³ Το προτεινόμενο θέμα που στηρίζεται στην ηροδότεια αφήγηση δεν έχει παράλληλα στην τέχνη, και ακριβώς παρόμοια προβλήματα παρουσιάζονται στις σύγχρονες και επίσης εικονογραφικά αμάρτυρες παραστάσεις στη βόρεια ζωφόρο του ναού της Αθηνάς Νίκης και την ανατολική ζωφόρο του Ηφαιστείου, από την πρώτη δεκαετία του Πελοποννησιακού πολέμου. Το εύλογο συμπέρασμα στην περίπτωση αυτή είναι ότι στο διάστημα του πολέμου εισάγονται νέα θέματα στην αρχιτεκτονική γλυπτική της Αθήνας, τα οποία και προσφέρουν τα εικονογραφικά μέσα για να εκφραστεί η πολιτική ιδεολογία της ευρισκόμενης σε κρίση αθηναϊκής αυτοκρατορίας.⁵⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Για χρήσιμες συζητήσεις ευχαριστώ τους Ο. Παλαγγιά, J. Barringer και Θ. Ηλιόπουλο, και για τις φωτογραφίες τον H. R. Goette.

1. Η αναφορά στον τίτλο του άρθρου μου γίνεται ως προς το κείμενο του τιμωμένου, L. Beschi, I Tirreni di Lemno a Brauron e il tempio ionico dell'Ilisso, *RIA* 57. III, Ser. 25 (2002) 7-36. J. Stuart – N. Revett, *The Antiquities of Athens* I (London 1762) κεφ. 2, 7-11 πίν. I-VII· N. Α. Σκιῆς, Άνασκαφαὶ παρὰ τὸν Ἰλισόν, *ΠΑΕ* 1897, 75-76 πίν. Α· J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen* (Tübingen 1971) 112-20 εικ. 154-63· Α. Krug, Der Fries des Tempels am Ilissos, *AntPl* 18 (1979) 7.

2. H. Möbius, Das Metroon in Agrai und sein Fries, *AM* 60-61 (1935-1936) 262· Krug (σημ. 1) 8· Beschi (σημ. 1) 8.16· M. Krumme, Das Heiligtum der 'Athena beim Palladion' in Athen, *AA* 1993, 214 (32 πλάκες). Πρβλ. Ο. Palagia, Interpretations of Two Athenian Friezes. The Temple on the Ilissos and the Temple of Athena Nike, στο: J. M. Barringer – J. M. Hurwit (επιμ.), *Periklean Athens and its Legacy. Problems and Perspectives. In Honor of J. J. Pollitt* (Austin 2005) 178 και σημ. 14.

3. Krug (σημ. 1) 8· Beschi (σημ. 1) 12-14. Για τις πλάκες αναλυτικά, βλ. Krug (σημ. 1) 8-17 πίν. 1-9 εικ. 3-4.

4. F. Studniczka, Zu den Friesplatten vom ionischen Tempel am Ilissos, *JdI* 31 (1916) 197-230.

5. W. A. P. Childs, In Defense of an Early Date for the Frieze of the Temple on the Ilissos, *AM* 100 (1985) 209-10, 239-50.

6. Ό.π., 240-41.

7. Πρβλ. C. A. Picón, The Ilissos Temple Reconsidered, *AJA* 82 (1978) 78.

8. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 188-89.

9. Βλ. E. B. Harrison, Alkamenēs' Sculptures for the Hephaisteion. Part III. Iconography and Style, *AJA* 78 (1977) 416-17.

10. A. Delivorrias, The Sculpted Decoration of the So-Called Theseion: Old Answers, New Questions, στο: D. Buitron Oliver (επιμ.), *The Interpretation of Architectural Sculpture in Greece and Rome* (Hanover, London 1997) 95 εικ. 4.

11. Πρβλ. E. B. Harrison, A Classical Maiden from the Athenian Agora, στο: *Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography Presented to Homer A. Thompson* [= *Hesperia*, Suppl. 20 (1982)] 49.

12. Picón (σημ. 7) 67-81. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 178· M. Korrés, Ein Beitrag zur Kenntnis der attisch-ionischen Architektur, στο: E. L. Schwandner (επιμ.), *Säule und Gebälk. Zu Struktur und Wandlungsprozeß griechisch-römischer Architektur. Bauforschungskolloquium in Berlin vom 16. bis 18. Juni 1994* (Mainz 1996) 101-03, και για άλλους παράγοντες που καθορίζουν αρχιτεκτονικές μορφές.

13. Krug (σημ. 1) 18-19· M. M. Miles, The Date of the Temple on the Ilissos River, *Hesperia* 49 (1980) 312-22, 325.

14. Korrés (σημ. 12) 91-95, 104-09, 112 εικ. 18· M. Korrés, Κλασική αθηναϊκή αρχιτεκτονική, στο: X. Μπούρας (επιμ.), *Αθήναι. Από την Κλασική εποχή έως σήμερα (5ος αι. π.Χ.-2000 μ.Χ.)* (Αθήνα 2000) 29-31, 33 εικ. 29-31· Palagia (σημ. 2) 177.

15. Korrés (σημ. 12) 95-97 εικ. 8-9, 12.
16. Πρβλ. Krumme (σημ. 2) 220 εικ. 1· Beschi (σημ. 1) 30 και σημ. 65-66.
17. Studniczka (σημ. 4) 170-71, 196-97· Krumme (σημ. 2) 221 και σημ. 50. Τον ναό της Αγροτέρας Αρτέμιδος τον τοποθετεί ο Krumme (σημ. 2) 221 και σημ. 52, στην περιοχή του παναθηναϊκού σταδίου, όπως ήδη οι J. Spon – G. Wheeler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675-1676* (Lyon 1678) II 217, 402 αρ. 36 πίν. II.
18. Travlos (σημ. 1) 412-16 εικ. 532-35. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 182.
19. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 182 και σημ. 41.
20. Möbius (σημ. 2) ιδίως 244-53 για την ταύτιση του ιερού, και 258-64, ιδίως 261 για τη ζωφόρο.
21. Λ.χ. η αναθηματική επιγραφή στη Δήμητρα και την Κόρη που ο K. S. Pittakys, *L'ancienne Athènes ou La description des Antiquités d'Athènes et de ses environs* (Athènes 1835) 188-90, εντόπισε στα ερείπια της μεταγενέστερης εκκλησίας, και ίσως είχε μεταφερθεί από άλλο κοντινό ιερό: Σκιᾶς (σημ. 1) 81-82 σημ. 2.
22. Möbius (σημ. 2) 243 και σημ. 5· Krug (σημ. 1) 17. Για τα αγγεία, Σκιᾶς (σημ. 1) 82 και σημ. 2. Πρβλ. A. N. Σκιᾶς, Περὶ τῆς ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφῆς, *ΠΑΕ* 1895, 170 παρ. 96 πίν. Α. Επίσης, Travlos (σημ. 1) 112 εικ. 158· Miles (σημ. 13) 316-17 πίν. 96. Για το ελευσινιακό αγγείο, *κέρνο ή πλημοχόν*, βλ. όμως τώρα C. Mitsopoulou, *De nouveaux Kernoi pour Kernos [...]* Réévaluation et mise à jour de la recherche sur les vases de culte éleusiniens, *Kernos* 23 (2010) 145-78.
23. Möbius (σημ. 2) 243· Travlos (σημ. 1) 112. Για το Μητρόω ἐν Ἄγρας ὡς ιερό, βλ. Krumme (σημ. 2) 220. Η ταύτιση του ναού του Ιλισού με ναό της Δήμητρας έγινε πρώτα από τους Spon – Wheeler (σημ. 17) 210-11, 402 αρ. 35 πίν. 2, αλλά απορρίφθηκε από τους Stuart – Revett (σημ. 1) 7-8. Και νεότεροι ερευνητές θεωρούν ότι τα Μικρά Μυστήρια θα πρέπει να σχετισθούν με ένα Ελευσίνιο στην περιοχή: G. E. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton 1961) 240. Για τις αρχαίες πηγές, P. Chantaine, ΜΕΤΡΟΣ ΕΝ ΑΓΡΑΣ, *Cl-Mediaev* 17 (1956) 1-4 ιδίως 2-3. H. M. F. Billot, Le Cynosarges, Antiochos et les tanneurs. Questions de topographie, *BCH* 116 (1992) 121 και 129, ταυτίζει Ελευσίνιο και Μητρόω.
24. W. Dörpfeld, *Funde*, *AM* 22 (1897) 227-28· Beschi (σημ. 1) 30-33· Palagia (σημ. 2) 184.
25. G. E. Pemberton, The East and West Friezes of the Temple of Athena Nike, *AJA* 76 (1972) 307-09.
26. Για τη σχέση της Αρτέμιδος Αγροτέρας με τη μάχη του Μαραθώνα, βλ. Beschi (σημ. 1) 33 και σημ. 80.
27. Palagia (σημ. 2) 177 και σημ. 1.
28. Korrés (σημ. 12) 91-93, 112 και σημ. 70 εικ. 35. Βλ. και παραπάνω σημ. 15. Την ταύτιση προτείνει και η O. Palagia, Not from the Spoils of Marathon: Pheidias' Bronze Athena on the Akropolis, στο: K. Buraselis (επιμ.), *Marathon, the Day After* (Athens, υπό έκδοση). Η ταύτιση του ναού της Εύκλειας με τον ναό στον Αγοραίο Κολωνό, E. B. Harrison, Alkamenēs' Sculptures for the Hephaisteion. Part I. The Cult Statues, *AJA* 81 (1977) 139 σημ. 14, δεν έγινε ευρύτερα αποδεκτή.
29. Βλ. L. Kallet, War, Plague, and Politics in Athens in the 420s B.C., στο: O. Palagia (επιμ.), *Art in Athens During the Peloponnesian War* (Cambridge 2009) 100.
30. Studniczka (σημ. 4) 170-90.
31. Βλ. παραπάνω σημ. 4· Beschi (σημ. 1) 34. Για την ερμηνεία, Studniczka (σημ. 4) 190-97· Beschi (σημ. 1) 16-27.
32. R. L. B. McNeill, Notes on the Subject of the Ilissos Temple Frieze, στο: Barringer – Hurwit (σημ. 2) 105-09 (Ιλίου Πέρις)· Palagia (σημ. 2) 178-84 (Ιλίου Πέρις, Νέκυια).
33. Beschi (σημ. 1) 33-35.
34. A. Brückner, Ein athenischer Theseus-Fries in Berlin und Wien, *ÖJb* 13 (1910) 51-58. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 181-82.
35. Βλ. τελευταία Palagia (σημ. 2) 180-82 και σημ. 32 εικ. 15.11.
36. Πρβλ. Palagia (σημ. 2) 182 και σημ. 42.
37. Palagia (σημ. 2) 182 και σημ. 47 εικ. 15.13. Για την κριτική πρβλ. McNeill (σημ. 32) 104.
38. Βλ. παραπάνω σημ. 20.
39. Möbius (σημ. 2) 241-42, 263· Krug (σημ. 1) 18· Palagia (σημ. 2) 181-82.
40. Για την ιστορία της έρευνας, βλ. Palagia (σημ. 2) 183.
41. Για παράδειγμα, Palagia (σημ. 2) 183 εικ. 15.14.
42. Πρβλ. στην πλάκα του Βρετανικού Μουσείου, αρ. ευρ. 524, της ζωφόρου του ναού του Απόλλωνος Επικουρίου: B. C. Madigan, *The Temple of Apollo Basitas II. The Sculpture* (Princeton 1992) 80-81 αρ. 133 πίν. 43.
43. Beschi (σημ. 1) 26-27 και σημ. 54 πρβλ. εικ. 11.
44. Πρβλ. K.-V. Von Eickstedt, Bemerkungen zur Ikonographie des Frieses von Ilissos-Tempel, στο: W. D. E. Coulson – O. Palagia – T. L. Shear, Jr. – H. A. Shapiro – F. J. Frost (επιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy. Proceedings of an International Conference Celebrating 2500 Years Since the Birth of Democracy in Greece, Held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4-6, 1992* (Oxford 1994) 106-08.
45. Βλ. Studniczka (σημ. 4) 190-91· Beschi (σημ. 1) 23· Palagia (σημ. 2) 183.

46. Η αρπαγή και κοριτσιών από τους Πελασγούς στη Βραυρώνα μαρτυρείται σε μεταγενέστερες πηγές: Beschi (σημ. 1) 27 σημ. 53.

47. LIMC VIII (1997) 650-57 αρ. 1-17 πίν. 400-04λ. Iliou-persis (M. Pipili).

48. Beschi (σημ. 1) 27-30, 33-34. Για την εκστρατεία των Αθηναίων στη Λήμνο, N. Salomon, *Le Cleruchie di Atene. Caratteri e funzione* (Pisa 1997) 32-37.

49. Stuart – Revett (σημ. 1) 9 πίν. VI· Studniczka (σημ. 4) 169, 188-89 εικ. 1. Πρβλ. Krug (σημ. 1) 8, 15, 17 εικ. 3-4· McNeill (σημ. 32) 104· Beschi (σημ. 1) 9-10 και σημ. 7 εικ. 3.

50. Palagia (σημ. 2) 178.

51. I. Λεβέντη, Τα γλυπτά αναθήματα από το ιερό στο Σωρό και η συμβολή τους στην ταύτιση της λατρευόμενης θεότητας, στο: Α. Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), *2ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 16.3-19.3. 2006. I: Θεσσαλία* (Βόλος 2009) 295-308. Ειδικότερα για

τα πολλά αγαλμάτια αγοριών από το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, βλ. Α. Ι. Αντωνίου, *Βραυρών. Συμβολή στην Ιστορία του Ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος* (Αθήνα 1990) 190 και σημ. 89.

52. Beschi (σημ. 1) σημ. 31 και 33.

53. Βλ. Kallet (σημ. 29) 100-01, 113. Για τους Λημνίους στον Πελοποννησιακό πόλεμο, βλ. Salomon (σημ. 48) 56-63.

54. Βλ. I. Leventi, Interpretations of the Ionic Frieze of the Temple of Poseidon at Sounion, στο: P. Schultz – R. von den Hoff (επιμ.), *Structure, Image, Ornament. Architectural Sculpture in the Greek World. Proceedings of an International Conference Held at the American School of Classical Studies, 27-28 November 2004* (Oxford 2009) 129-30· P Schultz, The North Frieze of the Temple of Athena Nike, στο: Palagia (σημ. 29) 128-67· J. M. Barringer, A New Approach to the Hephaestion: Heroic Models in the Athenian Agora, στο: Schultz – Von den Hoff, ό.π., 116-17.

IPHIGENEIA LEVENTI

The Ilissos Ionic temple and its frieze revisited

This article sheds new light on the date and interpretation of the Ionic frieze from the Ilissos temple, a much debated subject in Classical Archaeology on which Luigi Beschi wrote an important article some years ago. Defending the interpretation offered early in the twentieth century by Studniczka and endorsed by Beschi in 2002, I accept a later date in the decade 430-420 BC, as supported by recent scholarship. The main aim of this paper is to investigate the significance of the choice of the central theme of the frieze at the time when the temple

was constructed during the Peloponnesian War. As has been recognized, the frieze depicts the rape of the Athenian women by the Pelasgians of Lemnos and the subsequent revenge taken by the Athenians, i.e. the capture of Lemnos under Miltiades. Moreover, it is argued that the identification of this temple with the Metroon in Agrai or a temple of Demeter where the Lesser Eleusinian Mysteries were held, proposed by some earlier scholars, is completely untenable and is based only on previous misinterpretations of existing evidence.